

УДК 811.161.2'367.622 + 81'37

ДИНАМІЧНІ ПРОЦЕСИ В СЕМАНТИЧНІЙ СТРУКТУРІ НЕВІДМІНЮВАНИХ ІМЕННИКІВ

В. М. Фурса

У статті проаналізовано активні процеси семантичного освоєння невідмінюваних іменників іншомовного походження у сучасній українській мові, зокрема розширення семантичної структури раніше запозичених невідмінюваних слів та детермінологізацію деяких лексем.

Ключові слова: невідмінювані іменники, лексико-семантичне освоєння, семантична структура, детермінологізація.

Освоєння невідмінюваних іменників іншомовного походження відбувається на всіх структурних рівнях сучасної української мови, причому лексико-семантичний регулює входження невідмінюваних слів, визначає їхній зміст і закріплює тільки ті значення таких одиниць, які пов'язані з новими й важливими для народу та певного періоду поняттями.

У процесі пристосування невідмінюваних іменників до лексико-семантичної системи української мови відбуваються зміни в їхній семантичній структурі, суть яких полягає у втраті деяких компонентів базової семантичної структури або звуженні семантичного обсягу. Причиною цього є те, що іншомовне слово на позначення „чужих” реалій мова-реципієнт запозичує лише для називання однієї конкретної реалії, з одним значенням. Згодом деякі з невідмінюваних іменників розширюють свої семантичні межі, набувають нових значень унаслідок метафоричних та метонімічних перенесень, оскільки їм, як і всім питомим лексемам, властива тенденція до розширення й поглиблення семантичної структури. У лінгвоукраїністиці бракує праць, присвячених саме цим питанням, що засвідчує актуальність нашого дослідження.

Належний ступінь семантичного освоєння невідмінюваних субстантивів засвідчує поява у них переносних значень, пов'язаних не з системою мови-джерела, а із словниковим складом української мови, тобто поява багатозначності.

Невідмінюваний іменник *резюме* на означення “короткого висновку з основними положеннями доповіді, промови, наукової праці” у сучасній українській мові сформував нове значення — “відомості про свою освіту, професійний досвід, наукові інтереси і т. ін., що їх повідомляє претендент на будь-яку роботу або особа, яка хоче вступити до вищого навчального закладу”. Пор.: *Якщо вас зацікавили наші вакансії, ми просимо надіслати ваше резюме англійською мовою (Метро); У резюме вказують професійні та особисті якості, обов'язково подають інформацію про вік, освіту, досвід роботи, навички в тій чи тій сферах, наприклад, вміння працювати на комп'ютері, володіння іноземними мовами (Порадниця).*

Слово *дербі* на основі знаної семантики — “кінні змагання для трирічних верхових або чотирирічних рисистих коней” набуло загальнішого значення — “будь-які

спортивні змагання”, пор.: *Натомість ЦСКА, задовольнившись нічиєю в столичному “дербі”, забезпечив собі віце-чемпіонські регалії (Вечірній Київ); У найближчі дні спарене “дербі” відбудеться в столиці. “Бекам” протистоятиме “Будівельник” (Вечірній Київ); Футбольний клуб “Реал Сосьєдад” у неділю зіграв у найзатятішому “дербі” з “Атлетиком” (Вечірній Київ).*

На основі значення “добровільний смертник” лексеми *камікадзе* утворено переносне значення “людина, здатна на самопожертву, на відчайдушний, ризикований вчинок”, яке вже кодифіковане в деяких словниках — “Великому тлумачному словнику сучасної української мови” [4, с. 412] та “Толковом словаре иноязычных слов” [5, с. 297], пор.: ... *чоловік, приставивши зброю до грудей, погрожував застрелитися. А вимагав “камікадзе” прибуття знімальної групи місцевої телекомпанії “САТ” (Україна молода).*

Лексема *ноу-хау* недавно ввійшла до української мови з англійської на означення поняття — “сукупність документованих технічних знань і досвіду, необхідних для здійснення виробничого процесу, для виготовлення якого-небудь виробу”, але дуже швидко адаптувалась на українськомовному ґрунті й розвинула своє нове значення — “щось нове, незвичайне”, пор.: *Ноу-хау полягало в тому, щоб не допустити колабораціоналізму “Нашої України” та “Регіонів України” (ПіК); В активі групи є кліп-шедевр, майстерно зміксований з барвістим світом фентезі, що є своєрідним ноу-хау в сучасній кліповій естетиці (Україна молода).*

Невідмінюваний іменник *шоу*, який означає “видовище, вистава”, широко функціонує в мові мас-медіа зі значенням “чій-небудь дії, заходи, розраховані на привернення до себе уваги” з іронічним відтінком, пор.: ... *учасниками шоу є не якісь там сірі й невиразні особистості, а достойні послідовники російського гуру політичної клоунади — Жириновського (ПіК).*

Невідмінювані іменники, утворені внаслідок усічення, так само зазнають семантичних змін. Зокрема, лексема *профі*, що мала значення “спортсмен-професіонал”, у сучасних засобах масової інформації широко вживається з новим значенням — “знавець, професіонал своєї справи”, пор.: *У розділі про освіту рекомендується розпочати в технічних вузах підготовку відповідних профі (Україна молода); ... сестри створювали такі образи і форми, які захоплювали вже визнаних профі пензлів і фарб (Україна молода).*

Активізація невідмінюваних іменників-термінів у літературному вжитку може завершуватися частковою або повною детермінологізацією внаслідок розширення сфери їх функціонування і залучення в неспеціальні жанри усного та писемного мовлення. Невідмінювані іменники-терміни, незважаючи на виразний іномовний та спеціальний характер своїх значень, дедалі активніше втягуються в процеси детермінологізації, яка належить до активних лексико-семантичних процесів. Термін “втрачає свою строгу концептуальність, системність, однозначність і набуває прагматичних властивостей, яких він раніше був позбавлений, з’являється нове слово з нетермінологічним значенням, яке вимагає уже не дефініції, а тлумачення” [1, с. 133], тобто це

процес перетворення терміна в звичайне слово внаслідок нейтралізації його дефінітивної функції. Розрізняють дві стадії детермінологізації: 1) уподібнення терміна до загальноживаних слів у зв'язку з активним використанням його поза межами спеціальної термінологічної системи, зокрема в текстах засобів масової інформації, розрахованих на широку й різноманітну аудиторію; 2) розвиток нових значень відповідного слова на основі метафоричного вживання [2, с. 190]. Свою концептуальність й однозначність термін втрачає також у разі перенесення його в інше термінологічне поле, щоправда, в одній галузі знань він вживається в прямому значенні, а в іншій — у переносному.

Вживаючись у нових для себе функціональних сферах, терміни вступають у зв'язки з найрізноманітнішими мовними компонентами, від яких вони раніше у складі замкнутої терміносистеми були ізольовані. Унаслідок взаємодії з елементами публіцистичного стилю “відбувається своєрідна експресивна детермінологізація раніше нейтральних, “безпристрасних” термінів. Вони набувають більш чи менш яскраво вираженого емоційного і психологічного забарвлення” [3, с. 139].

Високою інтенсивністю переосмислення відзначається спортивна термінологія. Крім відомих широкому загалові власне термінологічних значень невідмінюваних іменників, з'явилися їхні нові переносні значення. Наприклад, *дербі*, що означає “кінні змагання для трирічних та чотирирічних рисистих коней”, широко вживається в мові засобів масової інформації зі значенням “передвиборні перегони”, пор.: *Партія протягом тривалого часу гадала, на кого поставити у “мерському дербі” і, нарешті, зробила невдалий, як виявилось, вибір (ПіК).* Спортивний термін *сумо* на позначення “одного з найпопулярніших видів боротьби, у якому перемагає зазвичай борець з великою вагою тіла”, розвинув похідне значення “протистояння впливових політиків”: *Два політичних ваговіки продовжують грати в сумо... (Україна молода).* Лексема *рефері*, крім відомого значення “суддя спортивних змагань з футболу, тенісу, хокею, боксу тощо”, набула нового — “спостерігач за дискусією”, пор.: *Студентська команда Інституту журналістики зустрілась з командою телеканалу “1+1”. Іван Драч за сумісництвом арбітр зустрічі цілком задовольняв чи не найпершу вимогу до рефері — не заважав “грати” (Журналіст України).* Слід зауважити, що ці похідні значення згаданих невідмінюваних іменників ще не стали узвичасними, узусними. Їх ще не подано в найновіших тлумачних словниках української мови. Саме це дає підстави вважати такі похідні значення оказіональними.

Семантичні зрушення характерні й для військової термінології. У мові мас-медіа нового значення — “урочиста хода” — набув такий термін, як *дефіле*, що позначав раніше лише “ущелину або вузький небезпечний прохід у важкопрохідній місцевості, який використовується найчастіше для затримання противника”, пор.: *Покази колекції одягу Олексія Залевського завжди продумані до останньої деталі, театралізація дефіле, загальна концептуальність... (Україна молода); До конкурсу дівчинку готувала її мама, фахівці відпрацьовували з нею дефіле... (Голос України); Дефіле нових моделей В'ячеслава Зайцева та Михайла Вороніна пройшло в Національному палаці “Україна” (Ук-*

раїна молода). Про певне пересування цього семантичного деривата на лінії від оказіонального до узуального вживання свідчить спільнокореневе з ним дієслово *дефілювати*, що вживається зі значенням “урочисто проходити (на параді, демонстрації тощо)”. Напр.: *Виходжу з метро і не поспішаючи дефілюю повз центральний вхід, з надією почути чиесь бабусине: “Кому квартиру”* (ПіК); ... *навпроти Пасажу народ забавлявся караоке, у темряві під деревами гомоніли компанії, дефілювали парочки* (ПіК). До того ж воно зафіксоване в тлумачних словниках [4, с. 217].

Військовий термін *піке* (фран. *picue* — кидатись головою вниз), що означав “стрімкий політ літака майже вертикально вниз”, у мові сучасних засобів масової інформації вживається з новим значенням — “занепад, падіння”, пор.: *Олексій Цибко (тренер): “Я знаю, як вивести українське регбі з піке”* (Україна молода).

У новітній період розвитку української літературної мови зазнали детермінологізації також деякі невідмінювані іменники спеціального призначення, зокрема конфесійної семантики. Первісно відомий термін *гуру* — в будизмі: “духовний наставник, учитель, голова релігійної спільноти сикхів” — набув переносного загальнішого значення — “учитель, наставник”: *На семінарі “Бізнес без правил” .. дехто блиснув ерудицією і вжив такі слова, як “лізинг” і “маркетинг”. Проте наш гуру тільки великодушно посміхався* (Урядовий кур’єр); *У кожного учасника добра нагода відвідати виставку “Мас-медіа та рекламні технології”, ... послухати майстер-класи відомих рекламних гуру* (ПіК).

Активно функціонуючи в мові мас-медіа, загальновідомими й загальноживаними ставали також нові значення деяких невідмінюваних слів: *табу* — “взагалі будь-яка заборона”; *зомбі* — “дивна, химерна людина”, напр.: *Із здобуттям Україною незалежності знято табу із засекречених архівів, тож є можливість видати енциклопедію “Історія міст і сіл України”, залучивши нові джерела, документи* (Вечірній Київ); *Мою увагу привернув один персонаж. Він стояв біля мікшерського пульта і нерухомо, як зомбі, дивився на сцену* (ПіК).

Детермінологізуються, розширюючи свою функціональну сферу за рахунок переносних значень, і невідмінювані субстантиви на позначення понять мистецтва, особливо музичного. Найактивніше вони побутують у мові засобів масової інформації, унаслідок чого стають відомими широкій громадськості. Терміноназви *контральто*, *сопрано* — відповідно “найнижчий за звучанням жіночий голос” та “найвищий жіночий голос” — часто використовують у порівняннях, напр.: *А електричка суне та й суне собі потихеньку, долаючи простори України. Вона скрикує не контральто, а деренчливим сопрано* (ПіК).

Невідмінюваний субстантив *тріо* запозичено з італійської мови з двома значеннями: “ансамбль з трьох музикантів-виконавців”; “музичний твір для трьох голосів або інструментів”. На українському ґрунті він розширив свою семантичну структуру внаслідок детермінологізації, набувши переносного значення — “про трьох осіб, що пов’язані між собою дружною або завжди бувають разом”, пор.: *П’ятниця стала*

днем відомого *тріо*: Фенді, Ферре та Каваллі (зірки дизайнерського мистецтва) (Вечірній Київ); ... ми побачили на полі стадіону "Ян Брейдель" Джуліуса, Андрія Воробєя та Чіпріска Маріку. Поки господарі поля міркували, що з цим *тріо* робити, по одному голу "робив" Звонимир Вукіч (Україна молода).

Отже, частина невідмінюваних іменників, адаптувавшись на українськомовному ґрунті, зазнала семантичних змін, зокрема розширила своє значеннєве поле, що зумовлено активним функціонуванням таких одиниць у сучасній українській мові та тенденцією до розширення й поглиблення семантичної структури. Активно забезпечуючи розвиток словникового складу української літературної мови, ця тенденція стимулює появу нових слів унаслідок якнайповнішого використання семантичних можливостей лексичних одиниць, тобто за рахунок переосмислення значень уже відомих слів. Це відповідає принципів мовної економії, який спонукає мову уникати інтенсивного приросту одиниць плану вираження і спрямовує номінативну діяльність у русло вторинної номінації.

Список літератури

1. Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. Общая терминология: Вопросы теории. — М.: Наука, 1989. — 246 с.
2. Сучасна українська літературна мова / За редакцією А. П. Грищенка. — К.: Вища школа, 2002. — 439 с.
3. Термін і художнє слово // Науково-технічний прогрес і мова. — К.: Наук. думка, 1978. — С. 137–149.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови. — К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2001.
5. Крысин Л. П. Толковый словарь иноязычных слов. — М.: Русский язык, 2003.

Фурса В. М. Динамические процессы в семантической структуре неизменяемых существительных.

Статья посвящена активным лексико-семантическим процессам освоения неизменяемых существительных иноязычного происхождения в современном украинском языке, в частности расширению семантической структуры раньше заимствованных неизменяемых слов и детерминологизации значений некоторых лексем.

Ключевые слова: неизменяемые существительные, лексико-семантическое освоение, семантическая структура, детерминологизация.

Fursa V. M. Dynamic processes in semantic structure of indeclinable nouns.

The article presents a complex research of the dynamic processes of lexical mastering of indeclinable foreign names of the modern Ukrainian language – extending of semantic structure of earlier borrowed indeclinable words and determinologization of meanings of some units in particular.

Key words: indeclinable nouns, lexical mastering, semantic structure, determinologization.

Статья поступила в редакцию 23 октября 2006 г.